

Euskaltzaindi-ko 7' garren solas-aldia

ANIZETO ZUGASTI

Iturriaga Apaiza

Euskal-idazle

Donostia'n 1954-1-28).

Juangoikoak gabon, jaun-andreak! Euskerak ainbat eta ainbat zor dion Urkijo jaun argitsuaren irudia margoz egiteko aginduko ba'zenidateke, ta bere maitasunik aundienetakoaren ezaupideren bat an ipintzeko, al nuken obekienik bere giza-irudia egin eta euskel-liburu zaarra, begien pozgarri, ipiñiko nioke esku-artean. Eta batzar eder auk biltzeko asmoa atera zigun Irigarai osagille jaunarena egiteko esango ba'zenidateke? Ara: bere giza-irudia, atzean lotzen dan mediku-soñeko zuri-luzez jantzia egingo nuke, ta nolako dan jakiteko ezaupidetzat, barkatu, akullua! akullu aundia-aundia ipiñiko nioke eskuan. «Zuk ere egin bear diguzu zerbait, Zugasti... Noiz dugu zure txanda? Urrengoan zu?»... Orlako akullaririk!... Ni emen asi ba'naiz eta ari, berak dizute errua. Or konpon!

Eta bein onera ezkeru, zer ote dakart itzaldi-gai? Bein batean, Akinoko San Tomas, jakintsu santua bezin santu jakintsua. Bonaventura doatsua ikustera joan omen zan; ta ura galdetu zunean, Asisko Prantzisko donearen bizitza idazten ari zala erantzun omen zioten. Eta ordun San Tomasek: «Utziogun santuari santuaren alde egiten»... Utzi idazute zuek ere apaizari Iturriaga apaizaren alde itz bi esaten. Or dezute nere itzaldia: Iturriaga euskel-idazlea.

Iturriaga'tar Agustin apaiz jauna Ernanin jaio zan; il ere bai. Jaio 1778 urteko ilbeltzaren azken-egunez; eta il 1851 urteko martxuaren 30'ean, 74 urte zitula. Bere bataio-agiria ta il-agiria, biak irakurri ditut. Manterola apaiz J. lefiargiak «CANCIONERO BASCO» liburuetakoko batean oso-osorik ipiñi zitun. Juan Jose Pascual, errederiarra zun aita; ta ama, Maria Antonia Ugalde, ernaniarra.

Aita-aldeko aiton-amonak: Andres Pascual eta Micaela Iturriaga. Ama-aldekoak, berriz, Migel Antonio Ugalde ta Maria Agustina Amitesarobe.

Iru izen ipiñi zizkioten aurrari bataioan: Agustin, Ignazio, Maria. Bernardino de Ayerdi, apaiz jaunaren izena dauka barrenean bataio-agiriak.

Jabetu al zerate gure gizona etzala Agustin Iturriaga, baizik Agustin Pascual Iturriaga? Izena, Agustin; aitarenetik, Pascual lenen-abizena; ta amarenetik, Iturriaga bigarren abizena. Ertzun dezute: aita Juan Jose Pascual zun eta aitona Andres Pascual. Zergatik eta nola gelditu ote zitzaion amaren Iturriaga lenengo abizen?

Oraindik bizi zala, berak irarritakoko liburutxoeri ez zien osorik ipiñi; egillea nor zuten adierazteko D. A. P. I. P. izki aundiak dauzkate eta Manterola jaunaren iritziz, Don Agustin Pascual Iturriaga Presbitero diote.

Nundik nora atera ote zun Manterolak berak, Pascual izena zula, ta ez abizena? Ona zer dion: «El nombre de Pascual no es el de pila de este ilustrado escritor, que sin duda, lo comenzó a usar como un recuerdo de padre y abuelo designados así». Ez oartu nonbait...

Egia jakin arren, oraindaño bezela, Agustin Iturriaga izango, aurrera ere guretzat. Il-agiriak dionez, elizakoak artu-ta il zan. Testamentua ere egin omen zun Juan Martin Berasategi iskribauaren aurrean. Juan Pedro Erize, apaiz jaunaren izena dauka barrenean il-agiriak. Ernanin, bertako il-errian eortzi zuten sarraskia G. B. Bere gorputza, ezur-ta-mami, aufs biurtu-ta, Jaungoikoak jakin nun egongo dan onezkeroko. Baño, Ernaniko il-errian, an daude ate-buruko arrian irarriak, gure Iturriagak asmatutako itz astunok: «Laster esango dute zuen-gatik — Orain esan oi dana gugatik: IL ZIRAN». Apaizgai nintzala irakurri nitun lenengoz; eta gogoan gelditu zitzaizkidan bein-betiko.

1778 urteko ilbeltzaren azken-egunez jaio; ta 1851 urteko martxuaren azken-aurreko egunean il. Eta bitartean? Lenenik, ordea, galdera oni erantzun-aurretik, txori txiki batek belarri-er-

tzera esandakoari erantzun bear diot. Ona txori txikiak esana: «Juuum... Iturriaga apaiza, apaiz biurri xamarra izan omen zan, e?...» Nundik-norako iritzia ote da ori? Agian, orain entzungo dezuten ontan du sustraia. Etxe aundi ontantxe bertan dago *norbaitek* Ernaniko zenbait gizonen kaltez, baño batez ere Iturriaga jauna ondatu-bearrez, egindako idazki luze bat. *Norbaitek* esan det; nor danik ezin esan, izenik gabekoa baita idazkia; ta begira gañera, apaizaren aurka ez ote zebillen apaiza! Azpi-jorran ari zan inbiri lotsagarri-lotsatiari muturra agiri zaio noski; ta lan illunean egiaren izenean ari zan, Elizaren izenean, erligioaren izenean eta baita Jaungoiko beraren izenean ere. Izen-ordeko: «Un hijo fiel de la Iglesia Romana» darabil.

Eta. Zer dio, bere aurka? Voltaire eta beltzen iritzi okerrez kutsatua dagola ta erriko gizonik agirienak, eta batez ere gazteak, kutsatzen ari zala; bera omen zalako: «espejo en que se miran todos los más de los hombres visibles y la juventud del pueblo»; «...en una palabra y sin pasión, este ha hechado a perder a todos con su viciada y falsa filosofía... por cuanto su maestro seductor les tiene imbuidos en la falsa y perniciosa doctrina del infame Bolter y de los protestantes...»

Eta zer egin Iturriaga jauna ta bere lagunekin? Kupirik gabe zigorra dantzatu; Ginebrara bialdu bere adixkide Voltairengana. «Se proceda con todo rigor contra este autor Maestro Iturriaga, espejo destructor de jóvenes y viejos. ...Exterminando a todos estos a Ginebra, cuartel general del infame Bolter y demás herejes de su clase... Esto sin perjuicio de ejecutar a su debido tiempo, los castigos merecidos en estos apóstatas; se les debía exigir entre tanto desde luego a estos una multa, cargando la mano al primero y sus dos hermanos como autores de la siembra.»

Atera omen zan bai Ernanitik Iturriaga; baño, bere gogoz; eta Ondarribira joan, ba-da ezpada ere, Angulema-dukea buru zutela, prantses-gudariak an sartu ziranean, noski; eta andik Zestuara joan bear izan omen zun.

Baño, 1842 urteko otsallaren 17'an Ernanin zan berriro Iturriaga. Orrek su eman zion lengo bere etsai amorratuari, ta sekulako idazkia egin zion, urrango egunean bertan, Iruñako gotzaiari Iturriagaren aurka, ordun emengo gotzaiä ua zanda.

«Se ha presentado aquí ese hereje consumado con el descaro que acostumbran los herejes. Y según parece con todas las licencias de S. Iltma. para predicar y confesar...»

Ona zertan gelditu ziran Bolter-kutsuak, erejiak, gazte-zarrak kutsatzeak eta abar. Iturriaga apaiza zan; bere gañetik

Iruñako gotzai j. zeukan eta onek lengo tokira joaten utzi egin zion apaiz-lanetan jarraitzeko baimenarekin. Ez besteak esaten zitunak oro egiak izan ba'lira!

Beste orrek zergatik ote zion alako gorrotoa? Iturriaga beste alderdikoa zalako, ez; ezer ba zan, karlista omen zan-da. Zerbaitegatik alde egin bear izan zun gerrate-ondoan Gipuzkoatik Lapurdira.

Beste alderdikoekin berak nai baño geiago ikusten zulako edo, etzitzaion, nunbait, berak nai zukean bezin piper, zorrotz eta barren txarrekoa iruditzen. Edo, agian, ondamua zan, eta besterik ez, azpijorran lana eragiten ziona.

Txori txikiarentzat azken-erantzun, bijoaz Iturriaga soingogoz zer-nolakoa zan agertzen diguten Manterola argiaren itzok: «Ernaniar apaiz leñargia, soñez etzan ez aundi ez txiki, bai bien arteko; kolore onekoa, begi-argia; aurpegia luxexka ta mardultxoa; begitarte atsegin-ekoa, beraz. Jankartxua (janean gutxi bearrekoa); izakera atsegin-gozokoa; oituretan agian estuegia; eta azkenik, ikasi-ta-ikasi ari bearrekoa ta oldozmen biziki zorrotzekoa». Ona orain Manterolaren erdel-itzak: «El ilustrado Pbro. hernaniense era hombre de regular estatura, buen color, ojos expresivos, cara un poco larga y bastante llena, de fisonomia, en fin, muy agradable; muy frugal, de caracter suave y afable y de costumbres excesivamente morigeradas; y por último, muy dado al estudio y eminentemente pensador». Eta, aski ola.

1778 urtean jaio; 1851 urtean il. Eta bitartean? Auxe genun txori txikiarenarekin asi-aurretik egin-galdera.

Bitartean, Andoañen Legarra jaunak irasitako ikastetxean apaizetarako asi; ta gero pilosopia ta gafiakoak Oñatiko Ikastetxe Nagusian ikasi. Apaiz egin-da gero, Lapurdin Iriburuko iaun mera zan Arkangoitz baitan igaro zitun karlisten lenen-gerrate ondoko 1839 ta 1840 urteak, eta Ondarribin eta Zestuan igaro zun denbora kendu ezkeru, Ernaniñ, bere jaioterrian igaro zun bizitza osoa.

«Euntes, docete omnes gentes» Jesukristoren itzak barru-barruraño sartu zitzaizkion nunbait Iturriaga apaizari ta, orregatik noski, erakusketa-bizitzari ekin zion bete-betea. Eta eus-kotar-gazteak buruz jantzi ta gogoz sendotzeko, ikastetxea irasi zun jaioterrian, maixu-lagun bere anai Kaitano ta Larrate, erriko organu-jotzallea, artu-ta. Ikasleak gipuzkoarrak eta naparrak izaten omen zitun geienbat; baño, baita beste probintziakoak ere. Batzuk ikastetxean bertan bizi oi ziranak; besteak eskola-

ordueterako bakarrik an biltzen ziranak; baño batzuk eta bes-
teak beti gañezka.

Iturriaga berak erdera, latíña, prantsesa ta Kristau-ikasbidea
erakusten omen zitun; anaiak geografia, kondaira ta kontuak;
eta Manuel Larrarte, erriko organista yayoak asierako ikaskizu-
nak eta musika: jotzen eta abesten.

Latin-erakusle berebizikoa omen zan Iturriaga apaiza; bes-
teak iru ta lau urtean baño gelago erakusten omen berak bi-
tan; Oñatiko Ikastetxean aren mutillak onenak beti. Baño edo-
zer erakusten ere guzizkoa omen zan. Manterolak dakar ordu-
koz esaten omen zana: Iturriagak dakin baño ere gelago era-
kusten du.

Nola erakusten ote zun ba ainbat? Egin-da utzi zizkigun
bi liburu txikik agertzen digute ori. Euskera lagun artu-ta, er-
dera erakutsi. Asi beintzat, ortik asi. Gogoratzen, duela urte
batzutako elebitza edo bilinguismo dalakoaren gure arteko auzi-
mauzia? Izan ere, erderaren tutik ez dakinari, erdera utsez no-
la ezer erakutsiko? Oker aundi ori zuzentzeko erakustallu, bi
liburu txiki egin eta argitara eman: Ernandin biak; bata 1841
urtean eta 1842 urtean bestea. Lenengoari «Arte de aprender a
hablar la lengua castellana, para el uso de las escuelas de pri-
meras letras de Guipúzcoa, por D. A. P. I. P.» deritzaio. Txiki
ta labur, orain erabiltzen ditugun euskal-gramatikaen tankera
du. Lenen, zerbait erakutsi ta gero artaz saioak eragin. Bere
gaian ez dago gaizki.

Liburutxoaren azken-atala erderatik euskerara emandako 22
esaera dakartzin xorta polita da. Mutilla zan, mutilla, Iturriaga
lan ontan! Ona batzuk: «Egizu on, ez dakizula non. / Iltzea,
erregek austen ez dun legea. / Norontz eguzki, arontz buru-
si. / Otoitzalearen atean, ez utz garia kalean. / Esak norekin
abillen, esango diat nor aizen. / Ardo purua ta baratzuri gordi-
ña, oiek egiten ditek mutilla aríña. / Aurrak ezpadu negarrik,
ez dik edango titirik. / Luzaro nai ba'dezu bizi, zartzen gaztetan
beazu asi.» Liburu txiki polita, liburutxo ori.

Bigarren liburutxoari, berriz, «Diálogos basco-castellanos pa-
ra las escuelas de primeras letras de Guipúzcoa, por D. A. P.
I. P.» deritzaio. Liburu au len aitaturakoaren laguntzalle bezela
egin omen zun. Basilio erakusten eta Antonio ikasten, bien ar-
teko elkar-ziketa-bidez, jakingai zenbaiteri buruz azalpen la-
burrak egiten ditu ezarian-ezarian. Liburu-orriak erdi bi egiñak,
ezker-aldean euskera ta eskubi-aldean erdera, gai politez beteak
daude. Ziriko-arra (gusano de seda); erleak; erraulea (cantári-

da); txingurriak. Amargarrenetik aurrera nekazari-gaiak: lurrak; ongarriak; abereak; gaitz eta osakaiak. Gurifia (mantequilla); gazta; olioak; gatzak. Liburu txikia, baño polita ta egokia. Euskera bera ez da mordoltoa ta gutxiagorik ere. Nik uste, bazeren lotsik gabe atera ditekela orain bertan argitaratzen diran zenbait libururen ondoan. Guzizkoa da, batez ere, Ernani ta inguru-errietan orain eun urte itzegiten zan euskera ezagutzeko. Orain erabat baztertu-ta dauden itz-xorta ba-du bere orrietan.

Aurrera iarraituz, Iturriaga jaunaren beste sail txiki bat airtu bear dizutet ta aztertu: San Inazioaren martxari ta Ezpata-dantzari egin zizkien itzak. San Inazioaren martxari iru letra egin zizkion: beti abesten deguna ta beste bi. Nolakoak dira euskera-aldetik? Ba-dakizute nik bezin ongi. Garbizaleak bereak eta bost esan dituzte kantatzen dan orren aurka. Besteeri, berriz, itz zarrak utzi ta berriren batzuekin ari dirala entzun ezkeru, euskaldun-barrena asaldatu, ta irakiten jartzen omen zaie. Erdi-bide egokia ba-zan bien artean; Iturriagarena txukundu. A. Agirrek egin zun ori, oker ez ba'nago. Baño ala ere, Iturriagarena gelditu zaigu aurrerako. Eresia, musika alegia, Prantziatik ekarria omen da. Lenengoz 1622 urtean abestu omen zan Gipuzkoan, Loiolako Inazio Santua aldareetara jaso zutelako, Azpeiti, aren jaioterrian, egin ziran jaietan. Itzik gabe abestu ote zuten ordun; eta geroenean ere, beste 200 urtez, itzik gabe jarraitu ote zun. Azkenik Iturriaga apaiz jaunak ipiñi omen zizkiola itzak, eta geroztik, guk orain bezela abestu. Eta amaitzeko, ez dala lan erreza eresi bati itzak ongi ipintzea; ta Iturriagak, eresiaren gudu-kutsua somatu-ta, gudu-kutsuko itz biziak ipiñi zizkiola.

Zer esan orain Ezpata-dantzaren eresiari egin zizkion itzeri buruz? Dantzari bat aukeratu: Batista Biribil; eta ura dantzan debillela, ezpatadantza zer dan erakutsi. Iturriagak egin zun baño obekiago nekez egin ziteken ori.

Erakusteko grifia barru-barruraño sartua zeukala beste bertso-sail batzutan ere ongi agertzen du Iturriagak. Laxter aitatu ko ditugun ipuien ondoren iru bertso-sorta dakartzite bere liburutxoak. Lenengoaren gaia: Jaungoikoa ba-dala. Egi sakon au sinistarazteko arrazoibideak ipiñi dizkigu bertsoetan. Ona bere zati bat irakur dezazuten.

BADA JAUNGOIKO BAT

Cerua eta lurra eta ichasoa
dagozquigu esaten: badala Jaincoa;

iñorc secular balu onetan dudarie,
 ez luque bere-buru esatea baicic,
 beti argui emanaz len becin andia
 egun oro icusten degu eguzquia;
 urteac joanagatic millaca pasatzen,
 len bezelache digu arguia ematen.
 Norc eguin ote zuen, Cer arrigarria!
 beñere acabatzen ez zaigun arguia?
 Norc igaroagatic egunac, urteac,
 gorderazten diozca lenengo bideac?
 Baldin irteten balitz bide aietatic,
 ez litzaque gelditzen guizon bat biziric;
 piscabat joaten balitz arontz eguzquia,
 laster lezaque otzac il mundu guztia,
 eta onontz baluque pauso bat ematen,
 bereala beruac guindunque itotzen;
 ondarrac ez baleza gueldi itxasoa,
 orobat litzateque mundua itoa;
 Baña Jaungoicoaren ordenac arturic,
 beñere igarotzen ez da ondarretik.
 Baldin noizbat norbaitec nai baluque jaquin
 lenbizico guizona ceñec zuen eguin,
 bijoa aditzera jaquintsun aundiac,
 eta icusico du cer astaqueriac
 aien mingañetatic dituen aditzen,
 eta nola len becin illun dan guelditzen.
 Galde bizaie nola guc mundu guztia
 icusteco asco degun beguico ninia?
 Nola odioiac gora joaten dan artea
 dan posible ain aci chiquitic sortzea?
 Nola irten bezala chitoo arraultzetic,
 ez duen utseguiten mococa aleric?
 Nola enadac eguin oi duten cabiac
 arriturican uzten dituzteñ guztiac?
 Cer erantzungo dute guizon jaquintsuac
 gauz oietan badira gu becin ichuac?
 Atozquit onontz orain zu guizon zoroa,
 ucatzera oraindic badala Jaincoa.

(Urrengoan bukatuko)